

Sisällissodan suhteet¹

Antropologeja, jotka tekevät paikallista kenttätöitä, on syytetty siitä, että he eivät näe metsää puilta. Antropologilla saattaa olla varsin yksityiskohtainen ymmärrys esimerkiksi jonkin kylän sukulaisuussuhteista tai uskonnollisista käytännöistä. Se, miten kylään ovat vaikuttaneet erilaiset ulkoiset voimat kuten siirtotyöläisyys, muuttoliike ja valtiovallan toimet, jää joskus hämäräksi tällaisissa tutkimuksissa. Jo pitkän aikaa eräät antropologit ovat pyrkineet osoittamaan, kuinka kyläetnografiassa tehdyt havainnot esimerkiksi sukulaisuudesta tai uskonnosta on asetettava laajempaan yhteyteen. Tutkimuksen haasteena on kuitenkin osoittaa, että perusteellinen kenttätö on edelleen tarpeellista – kaikkea ei voi selittää ulkoisilla poliittisilla ja taloudellisilla olosuhteilla.

Tällaiset ongelmat ovat tuttuja erityisesti niille antropologeille, jotka ovat vaikeita tilanteita uhmaten tehneet kenttätöitä sotien ja pakolaisuuden aikana. Maailman sodistahan suurin osa on nykyisin sisällissotia, joiden syitä ulkopuolisten on joskus vaikea ymmärtää. Tiedotusvälineet tuottavat kuvia ja tulkintoja näistä konflikteista, mutta ne eivät korvaa pitkäaikaisen kenttätöön kuluessa syntyvää ymmärrystä. Silmitön väkivalta, joka on liittynyt liian moneen afrikkalaiseen sotaan viime vuosikymmeninä, ei välttämättä tule järkevämmäksi tutkimuksen avulla. Sen sijaan antropologinen tutkimus voi auttaa ymmärtämään niitä olosuhteita, missä jotkut turvautuvat väkivaltaan. Tuntemalla sekä valtiollisen ja kansainvälisen politiikan että kylätason sosiaaliset suhteet antropologi voi tarjota ainutlaatuisen näkökulman konflikteihin, joita tiedotusvälineet joskus käyttävät vain ennakkoluulojen ruokkimiseen.

Tehdessäni kenttätyötä Mosambikin pakolaisten parissa 1992-93 aloin ymmärtää paikallisen näkökulman merkitystä koko maata repineen sisällissodan tutkimuksessa. Mosambikissa käytiin sisällissotaa maan itsenäistymisen jälkeen 1970-luvun lopulta vuoteen 1992 asti. Renamo-liikkeen kapinalliset kylvivät kauhua ja kuolemaa erittäin raa'alla sodankäynnillään, jossa siviiliväestö oli pelinappula sodassa Frelimo-puolueen valtiota vastaan. Kauhutarinat levisivät nopeasti kautta maailman. Renamon kerrottiin polttaneen elävältä taloihin teljettyjä perheitä tai bussilastillisia siviilejä, pakottaneen lapsia ryhtymään sisseiksi ja syyllistyneen muihinkin sanoinkuvaamattomiin julmuuksiin.

Kauhutarinat epäilemättä vastasivat totuutta eräillä seuduilla Mosambikissa. Renamon alku oli rotusortoa harjoittaneiden Etelä-Afrikan ja Rhodesian (nykyinen Zimbabwe) pyrkimyksessä horjuttaa äskettäin itsenäistyneitä naapurimaita. Lisäksi se sai tukea hämäriltä äärioikeistovoimilta Yhdysvalloista ja Euroopasta. Sodan kuluessa kriittiset tutkijat ja Frelimo-puolueen ystävät joutuivat kuitenkin toteamaan, että Renamon eteneminen ei ollut mahdollista pelkän terrorin keinoilla. Kävi ilmeiseksi, että eräillä seuduilla varsinkin Keski- ja Pohjois-Mosambikissa se jopa saavutti jonkinlaista kansansuosiota ja sodan loppuvaiheissa hallitsi laajoja alueita maasta. Frelimo-puolueen marxilais-leniniläinen politiikka nousi yhdeksi selitykseksi: monet Mosambikin pienviljelijöistä eivät kannattaneet Frelimon talousuudistuksia ja yrityksiä modernisoida paikallisia kulttuureja.

Frelimo-puolueen yksi yritys nykyaikaistaa maaseutukyläiä vei kylänpäälliköiltä heidän valtansa. Tilalle tulivat puoluevirikailijat, ja päälliköt julistettiin pannaan. Sota saapuikin tutkimaani kylään Angónian läänissä Teten maakunnassa juuri entisen kylänpäällikön aloitteesta. Hän lähti 1980-puolivälissä vierailulle Renamon tukikohtaan, missä hän suostutteli sissejä “vapauttamaan” kylänsä. Päällikön oma veli oli ottanut kylässä ohjat käsiinsä sen korkeimpana Frelimo-edustajana. Veljesten riita oli vanhaa perua. Kylänpäällikkö oli ilmiantanut veljensä portugalilaisille siirtomaaviranomaisille ennen itsenäisyyttä, kun taas Frelimo-veli piti itsenäisyyden jälkeen huolen, että kylänpäällikkö ei saanut minkäänlaista asemaa uudessa järjestyksessä.

Paikallinen kenttätyö auttaa havaitsemaan ne kyläläisten monimutkaiset sosiaaliset suhteet, joiden kautta he kokivat sisällissodan. Näissä kokemuksissa oli kyse paljosta muustakin kuin kahden veljeksien pitkäaikaisesta riidasta. Sitä paitsi paikallistutkimukset muualta Mosambikista osoittavat, että kylänpäälliköt ja puoluevirikailijat eivät välttämättä olleet riidoissa keskenään. Eräillä seuduilla he olivat yksi ja sama henkilö: kylänpäällikkö yksinkertaisesti jatkoi puoluevirikailijana itsenäisyyden jälkeen. Toisilla alueilla paikalliset puoluejohtajat saattoivat olla niin hyvissä väleissä entisten kylänpäälliköiden kanssa, että he kykenivät yhteistyössä estämään Renamon etenemisen alueelle. Tällaiset havainnot alleviivaavat perusteellisen paikallistuntemuksen merkitystä sotien ja konfliktien tutkimuksessa. Antropologin on tunnettava sodan kansainvälinen ja valtiollinen tausta, mutta se itsessään ei välttämättä selitä, miten sotaa käytiin juuri tietyllä paikkakunnalla.

Tutkimani kylä erottautui omaksi yksikökseen 1930-luvulla, kun joukko kyläläisiä lähti entisestä asuinpaikastaan kohti nykyisen Malawin rajaa. Suullinen historia ja arkistolähteet osoittavat, että muuttoliikkeen yksi syy oli portugalilaisten siirtomaaviranomaisten yritys kaapata kyläläisiä töihin läheisille maatiloille. Seuraava tärkeä vaihe kylän historiassa tapahtui 1950-luvun alussa, jolloin portugalilaiset hermostuivat kansainvälisen rajan ylityksiin brittien hallitsemalta alueelta, siis nykyisestä Malawista. Portugalilaiset määräsivät, että kaikkien, jotka viljelivät Mosambikissa, tuli myös asua siellä. Suuri joukko perheitä totteli käskyä ja lisäsi tuntuvasti kylän väkilukua.

Edellä mainittujen veljesten naapurusto vastaanotti suurimman osan näistä uusista tulokkaista. Veljesten isä, jonka mahdollisuudet periä kylänpäällikön asema olivat pienet, tuli väkirikkaan naapurustonsa edustajana niin suosituksi, että kyläläiset lopulta pyysivät häntä päälliköksi. Hän kieltäytyi kunniaa ja antoi aseman vanhimmalle pojalleen. Näin alkoi veljesten kauna, jota syvensi nuoremman veljen kiinnostus uutta itsenäisyysliikettä kohtaan. Kylänpäällikkönä vanhempi veli oli yhteistyössä siirtomaaviranomaisten kanssa ja ilmiantoi muiden muassa oman veljensä, kun itsenäisyysliikettä yritettiin tukahduttaa.

Lukuisat kyläläiset osallistuivat omalla tavallaan veljesten johtamiin poliittisiin erimielisyyksiin. Vaikka Frelimo-puolue saavutti itsenäisyyden alussa suosiota kyläläisten keskuudessa, monet heistä alkoivat köyhtyä 1980-luvulle tultaessa. Yksi syy tähän oli se, että vuosikymmeniä jatkunut siirtotyöläisyys Etelä-Afrikassa päättyi ilman uusia mahdollisuuksia vaurastua Mosambikissa. Näin ollen kun Renamon sissit

lopulta saapuivat kylään vuonna 1986, monet kyläläiset eivät pitäneet heitä terroristeina tai epätoivottuina tunkeilijoina. Uusi liike herätti kiinnostusta kyläläisten oman ahdingon vuoksi. Ajan kuluessa sissit kuitenkin muuttuivat niin väkivaltaisiksi, että valtaosa kyläläisistä pakeni rajan toiselle puolelle Malawiin. He palasivat sieltä vasta virallisen rauhansopimuksen jälkeen 1990-luvun alussa.

Mosambikin sisällisodalla oli tämän kylän näkökulmasta useita syitä. Jotkin perheet olivat kärsineet niissä uudistuksissa, joita Frelimon valtio oli tehnyt kautta maan. Toisissa perheissä Frelimon yritykset modernisoida maaseutua ja varsinkin paikallisia kulttuureja vaikuttivat vain epäsuorasti. Silti näissäkin perheissä uusi taloudellinen tilanne tuotti uusia harmejä ja pettymyksiä. Kaikkiällä sisällissota koettiin tiettyjen sosiaalisten suhteiden kautta. Kuten kahden veljeksien esimerkki osoittaa, näillä suhteilla oli oma historiansa, jota Frelimon ja Renamon sota selittää vain osittain. Tätä historiaa ei voi päätellä, vaikka tuntisi sodan yleisen taustan. Paikallinen kenttätyö on se keino, jonka avulla sodan kokemukselliset sävyt saadaan esille niiden kaikessa monimutkaisuudessa.

Ulkoiset tekijät ovat aina olleet keskeisiä tuntemani kylän historiassa. Jo kylän perustamisessa näkyi sen ajan siirtomaahallinnon vaikutus. Siirtomaavaltojen keskinäiset kiistat muokkasivat merkittäväällä tavalla kylää myös myöhemmin. Sekä Frelimo että Renamo ovat omalla tavallaan tulleet osaksi kyläläisten sosiaalisia suhteita. Nämä suhteet eivät aiheuttaneet sotaa, vaan tarvittiin tietyt poliittis-taloudelliset olosuhteet ennen kuin kyläläisten omat kaunat ja pettymykset

kanavoituivat väkivallaksi. Sota ei siis ollut väistämätön, eikä sitä aiheuttanut jokin kulttuurinen taipumus konflikteihin. Päinvastoin, kyläläisten suhteiden yksityiskohtainen tuntemus auttaa myös ymmärtämään, minne todellinen vastuu väkivaltaisuuksista on sijoitettava. Mosambikin ja moniin muihinkin Afrikan jälkikoloniaalisiin sotiin on etsittävä syitä niistä eriarvoisuuksista, jotka ulottuvat pitkälle kylien ulkopuolelle, usein pohjoisen pallonpuoliskon valtioiden taloudellisiin ja poliittisiin intresseihin asti.

¹ Tämä esimerkki perustuu teokseen H. Englund: *From War to Peace on the Mozambique-Malawi Borderland* (2002, Edinburgh, Edinburgh University Press).